

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЇ У КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ДОСВІД ВІЙНИ

Кретов П. В., Кретова О. І.

Постановка проблеми. Осмислення досвіду війни потребує певного моменту історичної тяглості та перспективи. При цьому оптика конкузіональної, гібридної (2014–2022 рр.) і врешті-решт з 2022 р. прямої збройної інвазії Росії в Україну внаслідок своєї специфіки, обумовленої багатоплановістю і всеосяжним характером протистояння, може передбачати і своєрідний «миттєвий аналіз» (*instant analysis*). Він має як переваги – екстреність реагування, моментальне визначення релевантних напрямків аналізу завдяки поєднанню поняттєвих апаратів та інструментарію різних дисциплін (філософія, культурологія, соціологія, педагогіка, психологія, військова наука, державне управління, політологія тощо), так і недоліки – певна поверховість, зумовлена браком матеріалу й емпіричних даних, часткова опертість на актуальний для суспільства і великих соціальних груп емоційний фон, патерни колективної уяви, моделі колективної поведінки, що назагал ускладнює визначення точок біфуркації складних смислових і соціальних систем. Насамперед маємо на увазі трансформації соціокультурної сфери, які неминуче призводять до змін у сфері економіки, політики й управління. Соціокультурну сферу смислів ми наразі визначаємо як складний комплекс, що поєднує «плинні ідеології» (В. Єрмоленко), освітні стратегії й тактики як на рівні безпосередньої комунікації між поколіннями, так і на рівні державної політики, культурні парадигми, напрями й течії, які визначають основні напрямки модернізації культурних механізмів і поведінкових моделей на рівні масових культури та свідомості, маніфестацію змін життєсвіту (Е. Гуссерль) людей у просторі культури в елітарних культурі та свідомості тощо. Шокова зміна картини світу спричиняє для суспільства, з одного боку, період психоемоційної турбулентності та позірну втрату розуміння підстав картини світу, а з іншого – формує колосальний фрейм можливостей, «вікно Овертона» для потужних динамічних і насамперед блискавичних (у соціологічному масштабі) трансформацій суспільної opinio, підстав суспільної свідомості, її базових патернів і атракторів, неможливих за умов нормального розвитку суспільства. Таким чином, ситуація війни не просто стимулює, а змушує індивідів і групи прийняти певну ідентичність для здійснення самовизначення у ситуації, що змінилася. У цьому сенсі вторгнення армії Росії в Україну у лютому 2022 р.

і реакція на це українського суспільства засвідчили факт не просто «народження» чи «дорослішання» модерної політичної нації, а її в повному сенсі сформованість, субстанціональність, автономність, яка виражається насамперед у здатності до самоорганізації під шоківим тиском і створення нових смислів і трансформації старих задля осмислення траєкторії необхідних змін, обумовлених завданнями виживання, смислогенерації та процвітання. Українські революції (На граніті (1991), Помаранчева (2004), Гідності (2014)) стали своєрідними реперними точками для формування смислового базису політичної нації як «уявної спільноти» (Б. Андерсон). У цьому сенсі давня суперечка між парадигмами конструктивізму та примордіалізму стосовно походження націй знайшла в Україні цілком самобутнє вирішення. Сучасне розуміння соціально-політичної дії (СПД) як своєрідної мінімальної структурно-смислової одиниці в демократичних суспільствах і продукованих ними культурах, на нашу думку, цілком надається для позначення напрямів змін новітньої України. Трансформації, нагальність яких продемонструвала, процеси, які започаткувала, і питання, які поставила, ця, без перебільшення, смисложиттєва для України війна, у найбільш загальному вигляді будуть предметом нашого розгляду, а всі вищезначені міркування обумовлюють її актуальність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті теми нашого дослідження головний дослідницький інтерес представляє проблема напряму трансформації накопиченого імпульсу громадянської активності, який репрезентує себе через СПД у соціальному інституті освіти, який характеризується значною соціальною інерційністю та консерватизмом. Питання про те, яким чином інститут освіти може використати енергію соціальних взаємодій та різкі зміни емоційного фону суспільства, колективної уяви, громадської opinio та масової свідомості у зв'язку з воєнним станом і війною знаходяться у полі зору дослідження.

Ціль і постановка завдання. Метою статті є аспектний розгляд головних напрямів трансформацій соціокультурної сфери України в умовах війни та їх ознак, використання своєрідної кризової оптики для позначення головних напрямів змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці, дотичній до теми соціальних змін назагал та в Україні зокрема, присвячені праці таких

учених, як Г. Беккер, М. Вебер, Л. фон Візе, О. Гомоляко, Ф. Знанецький, Р. Енніс, Р. Макайвер, Дж. Мід, А. Олюбінський, Т. Парсонс, О. Пометун, Ю. Сорока, І. Сущенко, О. Швирков, А. Шюц, О. Новікова, В. Антонюк, В. Ляшенко, Н. Азьмук, Я. Остафійчук, Л. Шамілева, О. Панькова, І. Новак, А. Шастун, О. Касперович, А. Торнберг, Р. Воттс, А. Зевнік, Н. Альбано, Е. Дженкінс, А. Шуліка, Ю. Сорока, В. Єрмаченко, В. Дериховська та ін.

Відомо, що у строкатій типології соціальних рухів громадські рухи займають визначне місце, оскільки вони, по-перше, інспіровані внутрішньою мотивацією індивідів і утворюють цілеспрямовані організовані групи людей, які прагнуть працювати на досягнення спільної соціальної мети, і, по-друге, визначають напрямки розвитку демократичних суспільств. Важливо, що громадські рухи з необхідністю передбачають високий ступінь самосвідомості громадян і наявність громадянського суспільства. Що стосується національних громадських рухів, наразі йдеться про тип руху, який визначається як рух опору чи спротиву. Причому характерною ознакою такого руху в Україні є те, що він не зникає і не послаблюється, а залишається життєздатним протягом тривалого періоду часу, з 2014 до початку військового вторгнення й активної фази війни у лютому 2022 р. Рухи опору та спротиву насамперед мають «запобігти або скасувати зміни соціальної структури»¹. Очевидно, що в українських реаліях рух опору практично тотожний феномену волонтерства у його найрізноманітніших формах і на найрізноманітніших рівнях. Згідно з дослідженнями, проведеними НАН України, з 2013 р., «коли були запроваджені європейські стандарти законодавства для неурядових організацій»², відбулися якісні еволюційні зміни відносин владних інститутів держави та самоорганізованих громадських груп, які полягали насамперед у тому, що уявлення про війну з Росією як про довготермінове явище увійшли в масову свідомість і колективну уяву, з 2014 р. лише групову, коли «події весни 2014 р. стали відправною точкою вибуху національного пробудження і патріотизму... Процес, який у розвинених країнах тривав, як мінімум, десятиріччями, в Україні в умовах спільного протистояння російсько-терористичній агресії зайняв лише кілька років»³. У 2022 р. ця ситуація поширилася на всю Україну, а не лише на традиційно патріотичний захід чи прикордонні з РФ

¹ Little W. Introduction to Sociology – 2nd Canadian Edition. BCcampus. 2016. <https://opentextbc.ca/introductiontosociology-2ndedition/>

² Волонтерський рух в Україні як нова форма взаємодії влади і громадянського суспільства. *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/volonterskyj-ruk-h-v-ukraini-ia-k-nova-forma-vzaiemodii-vlady-i-hromadianskoho-suspilstva/>

³ Волонтерський рух....

регіони, причому проекція відбулася через колективні емоції, які передували періоду осмислення ситуації. У результаті волонтерство стало настільки всеохопним і всебічним феноменом, що йдеться про його медійні й політичні впливи, людський капітал, а не лише про безпосередню матеріальну підтримку збройних сил України та спротиву в усіх його формах. Важко знайти аналогічні прецеденти в новітній історії Європи, коли така велика частина суспільства об'єдналася спільними цінностями й мотивацією задля здійснення спільної соціально-політичної дії.

Виклад основного матеріалу. З'ясуємо, яким чином теорія соціально-політичної дії (СПД) реалізувала себе в українському контексті. Очевидно, що фундаментальна типологія соціальної дії М. Вебера, ускладнена та реінтерпретована Ю. Габермасом, П. Бурдьє, Ж.-К. Пассероном, Ж.-К. Ліотаром, М. Маклюєном, Н. Штером, Д. Кастельсом, дає можливість на перетині ознак соціальності, політичності, комунікативності, символічності та медіальності окреслити СПД як здатність здійснювати оцінку кореляції сприйняття соціального світу та власної індивідуальної чи групової ідентичності і здійснювати вплив на соціальну реальність. Інакше кажучи, СПД принагідно до феномену українського волонтерства є не просто реалізацією можливостей посилюючого впливу на політичну, воєнну чи соціальну ситуацію та виявом громадянської відповідальності, але маркером ідентичності, який засвідчує потугу модерної політичної нації. Базовою характеристикою для подібної СПД є ознака легітимності, оскільки через неї здійснюється публічна політика від найбільш низових до найвищих рівнів. Кіплінгівське гасло «Ми з тобою одної крові – ти і я» виявляє себе, наприклад, у символічній владі (П. Бурдьє) волонтерських спільнот і окремих волонтерів, які безпосередньо впливають на базові ментальні та когнітивні структури соціального мислення та колективної уяви, наприклад, коригуючи умовне «вікно Овертона». Медіальність сучасної СПД виявляється через структури медіапростору й інформаційний «горизонт смислів», позначений змі та насамперед електронними медіями, такими як соціально-комунікаційні платформи. Наприклад, символізм і медіальність СПД виявляють себе через появу хештегів «#BuchaMassacre» подібно до світових хештегів, які символізували громадські рухи «#Occure», «#Me too» або публічну саморепрезентацію від найвищих урядовців, починаючи з президента, до рядових волонтерів у медійному просторі в захисних мілітарних кольорах. Також специфіка СПД репрезентується через концептуалізацію відповідальності як тривоги. Ці соціальні емоції виступають тригерами вибору ідентичності⁴, причому в укра-

⁴ Zevnik A. From Fear to Anxiety: An Exploration into a New Socio-Political Temporality. *Law and Critique*. 2017. Vol. 28. Pp. 235–246. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10978-017-9211-x>

їнському контексті тривога за долю країни та відповідальність за власні життя і свободу задіюють механізми культурного відтворення (cultural reproduction), за П. Бурдье та Ж.-К. Пассероном, з одного боку, та започатковують нову унікальну традицію, з іншого. Можна сказати, що рецептивний стереотип щодо українця, «хата якого скраю», заперечено. Оскільки «для систем, що перебувають у процесі трансформації, формування публічної політики набуває особливого змісту»⁵, а ця політика здійснюється через СПД, то слід з'ясувати, в якій саме світоглядній сфері масової свідомості та в якому соціальному інституті сучасні українські трансформації видаються найбільш релевантними. Зрозуміло, що трансформація системи передбачає зміну всіх її частин: тут і реформування законодавчої і судової гілок влади з метою насамперед подолання корупції та забезпечення умов ефективної боротьби з нею, забезпечення свободи слова водночас зі збереженням смислогенеративного національного нарративу, впорядкування стосунків держави та релігії, а також стосунків між церквами і конфесіями в Україні і т. ін. Проте наразі основною все ж видається царина освіти. Насамперед тому, що перегляду мають підлягати не лише конкретні форми освіти, але і її зміст, оскільки зміна соціальної структури та посилення громадянського суспільства вимагатиме від цього соціального інституту не лише адаптації під реалії воєнного часу у вигляді, наприклад, посилення патріотичного виховання чи підготовки практичних навичок захисту та оборони, але сформує запит на появу нових механізмів здійснення СПД. І підготовка до цього, реальні конкретні кроки мають бути здійснені на рівні перегляду стратегій освіти, яка має бути зосереджена не на інформуванні, а на формуванні певної картини світу, яка б включала культуру і навички здійснення СПД на всіх рівнях, передбачених М. Вебером – цілераціональних, ціннісно-раціональних, традиційних, афективних. Важливо, що практики, які поєднують освіту і гру, розвагу і освіту (edutainment), які вже декілька років упроваджуються в освітні практики української школи (проект НУШ), мають бути поєднані з цілеспрямованим формуванням не просто навичок критичного мислення, але останнього як домінуючої когнітивної моделі. Зайве згадувати, що саме конкузіональна війна, яка ведеться Росією проти України від моменту приходу Путіна до влади та початку складання агресивних планів щодо України (початок ХХІ ст.), понад 30 років, усі агресивні технології постправди, розхитування ціннісних настанов, мотиваційних і поведінкових моделей, розбалансування емоційного фону та досягнення стану дисфункціональності ментальних структур суспіль-

ства – все це спричинило ті помилки, які були допущені під час очікування війни і які тепер доводиться виправляти ціною людських життів і тотальних матеріальних збитків. Якщо виходити з того, що критичне мислення в умовах постправди⁶ має передбачати не лише формування практичних умінь і навичок, таких як фактчекінг, уміння користуватися спеціальним програмним забезпеченням для ідентифікації дипфейків, основ аналізу інформаційних масивів з використанням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних платформ (маємо на увазі насамперед цифрову грамотність стосовно продуктів Google та корпорації Meta), то зрозуміло, що все це має узгоджуватися на рівні певного метатеоретичного, соціально-легітимного знання, яке має бути ширшим, ніж будь-яка ідеологія чи ідеологічні структури картини світу. Сучасний дослідник зазначає: «Людина у своєму повсякденному житті, у повсякденних справах може керуватися однією картиною світу, а в інших ситуаціях, пов'язаних, наприклад, з виконанням публічних обов'язків, – іншою. У цьому випадку виникає своєрідне роздвоєння»⁷. Можемо стверджувати, що за сучасних умов Україна має унікальний шанс завдяки консолідації суспільства під час війни подолати множинність моральних норм як ліотарівських малих нарративів, не скотившись при цьому до ідеологічного пресування громадян, оскільки, як уже зазначалося, мотивація СПД головним чином є внутрішньою і сформованою в процесі вибору ідентичності індивідом і відповідно прийняття ним певного набору аксіологічних нормативів. При цьому новітня міфологія України, яка може повністю позбутися залишків пострадянського постколоніального ресентименту, «духовного позадництва» (М. Хвильовий) і трьохсотлітнього комплексу меншовартості (який трансливався у сучасну масову свідомість українців у вигляді кремлівської ідеології «країни, яка не відбулася», failed state) формується вже виключно на основі власного нарративу, власних символічних рядів, які, що суттєво, не апелюють насамперед до героїзації козацького минулого (що, за Д. Донцовим, уже відіграло негативну роль під час визвольних змагань початку ХХ ст.), а звертається до героїчного сучасного, що несе в собі колосальний потенціал розвитку та потужну соціальну енергетику, скеровану насамперед на розбудову людського капіталу. Власне, це шанс на оформлення молодої демократії, причому не в останню чергу у результаті низових громадських рухів. Слід відзначити, що згаданий конструкт кар-

⁵ Гомоляко О. Формування публічної політики: теоретико-методологічні аспекти. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4. С. 22–26.

⁶ Кретов П. В., Кретова О. І. Ідеологічний аспект критичного мислення в освіті. *Social Educational Project of Improving Knowledge in Economics. Journal SEPIKE. Special Edition Ukraine. Part 1. Frankfurt, Deutschland Poitiers, Franc, Los Angeles, USA. 2022. Pp. 60–70. URL: https://5b925ea6-3d4e-400b-b5f3-32dc681218ff.filesusr.com/ugd/b199e2_3f998022efaa437982f011d1f2e3d4dd.pdf*

⁷ Швірков О. Картина світу та політична дія. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 38–49. С. 46.

тини світу є далеким від жорстких ідеологічних концепцій, які генеруються і будуть генеруватися елітами. Сучасна дослідниця, вивчаючи форми соціального сприйняття, зазначає, що «традиційна дія (за М. Вебером) чи нормативна дія (за Ю. Габермасом) теж несуть в собі орієнтованість на Іншого, існуючу у згорнутому вигляді цінностей та значень, які користуються підтримкою, відтворюються певною спільнотою»⁸. У контексті нашої розвідки та принагідно до трансформацій масової свідомості в сучасній Україні подібна діалогічна у душі Ф. Розенцвайга, М. Бубера та Я. Ключовського інтерпретація СПД означає значні комунікативні перспективи змін в українській освіті, яка має визначити «Іншого як конституюючу інстанцію соціального сприйняття»⁹. У воєнних та повоєнних реаліях особливо релевантним видається акцентування персоналістичного, діалогічного підходу, який дозволив би використати ефект національної консолідації та колективні соціальні емоції. Започатковані останнім часом дії щодо цифрової трансформації освіти й науки України потребують не лише концептуалізації¹⁰, але й коригування у зв'язку з воєнним контекстом і гіпотетичними наслідками його для соціальної структури. У ситуації, коли «перелік завдань практично зведено до проблеми цифровізації процесів адміністративного регулювання й управління наукою»¹¹, йдеться про те, щоб не було втрачено як особистісну перспективу освітнього й наукового процесів, так і формування усвідомлення кореляції можливості й ефективності СПД і включеності в освітній і науковий процеси всіх учасників. Йдеться про фіксацію розуміння освіти і навичок реалізації знань щодо СПД як сутнісно пов'язаних. Власне за таких умов концепція наукової освіти доповнює традиційний на Заході ліберальний підхід до освітнього процесу¹². Школа і заклади вищої освіти в сучасній ситуації мають безпосередньо афілювати суспільну свідомість і картину світу своїх учнів і студентів, дати їм можливість отримання релевантного соціального досвіду та самореалізації як громадян. Ці процеси вже відбуваються значною мірою завдяки

низовій ініціативі – зсо і зво на рівні особистих зв'язків учителів, викладачів, учнів і студентів почали включатися у волонтерську діяльність поза будь-якими регулятивними впливами з боку адміністративних структур. Тобто складна відкрита система соціальних зв'язків у межах інституту освіти та суспільства загалом відреагувала на кризову ситуацію швидше й ефективніше, ніж ієрархічна структура соціального інституту. Цей потенціал не можна втратити, оскільки він дасть можливість органічно й ефективно поєднати наукове знання як підставу для картини світу з ідеологічними конструктами як основою для вибору ідентичності та системи ціннісних орієнтацій. Ефективність подібного громадянського прочитання наукової шкільної освіти є релевантним для сучасної педагогіки¹³. Україні, безперечно, слід взяти до уваги досвід західних країн стосовно ролі взаємозв'язку між участю учнів і студентів у соціально значущих проєктах та зростанням їхньої наукової обізнаності, технологічних і цифрових навичок. Наприклад, португальський дослідник Н. Альбано стверджує: «Академічна робота із соціальним залученням є потенційним каталізатором підвищення громадянської свідомості... учні та студенти виявляють почуття відповідальності, пов'язане з громадянською позицією на основі власного досвіду роботи як надавачів чи отримувачів допомоги, що також формує їхні власні концепції справедливості і рівності»¹⁴. Проєкт цифрової трансформації освіти в Україні до 2026 р., розроблений профільним міністерством, має передбачити не просто впровадження цифровізації на всіх рівнях освітнього процесу, але і врахувати можливість людського капіталу – учні та студенти спроможні розробляти новітні форми СПД завдяки своїй підготовці у сфері мультимедіа, іміджевого, аудіовізуального та веб-виробництва. Подібний зворотний зв'язок у соціальній системі освіти якраз і обумовлений цифровізацією культурних фреймів і життєвих форм. Також соціальні зміни, які стимулюють громадську активність, зміни колективної уяви та емоційного фону з необхідністю формують критичну свідомість, якщо людина має опертя на картину світу і власну ідентичність. Сучасні дослідники прямо вказують, що у XXI ст. СПД і соціально-політичний розвиток «це процес, за допомогою якого люди набувають знань, аналітичних навичок, емоційних здібностей і здатності діяти в політичних і соціальних системах, необхідних для інтерпретації і протистояння пригніченню. Не менш важливим є бачення

⁸ Сорока Ю. Соціальне сприйняття як соціальна дія. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2019 (993). С. 29–31. URL: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/14049> С. 30.

⁹ Сорока Ю. Соціальне сприйняття... С. 31.

¹⁰ Формування концептуальних засад цифрової трансформації освіти та науки України / О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, В. І. Ляшенко, Н. А. Азьмук, Я. В. Остафійчук, Л. Л. Шамілева, О. В. Паськова, І. М. Новак, А. Д. Шастун, О. Ю. Касперович. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1 (40). С. 190–198.

¹¹ Формування концептуальних засад... С. 197.

¹² Hadzigeorgiou Ya. A. Critique of Science Education as Sociopolitical Action from the Perspective of Liberal Education. *Science & Education*. 2014. Vol. 24 (3). Pp. 259–280. URL: https://www.researchgate.net/publication/273909473_A_Critique_of_Science_Education_as_Sociopolitical_Action_from_the_Perspective_of_Liberal_Education

¹³ Jenkins Edgar W. School science and citizenship: whose science and whose citizenship? *The Curriculum Journal*. 2006. Vol. 17. Iss. 3: Science learning and citizenship. Pp. 197–211. URL: <https://bera-journals.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1080/09585170600909647>

¹⁴ Albano N. Learning Multimedia and Social Activism. *Sisyphus – Journal of Education*. 2017. Vol. 5. No. 2. Pp. 100–115. URL: <https://www.redalyc.org/journal/5757/575763877007/html>

звільнення, яке є альтернативою гнітючим умовам»¹⁵. Також видається необхідним зазначити, що подібний напрям трансформації освіти, який в цілому відображає тенденцію розвитку західних суспільств як зрілих демократій в Україні в умовах воєнної кризи може спричинити розвиток структур, які б могли здійснювати СПД паралельно з владними чи навіть слугувати їх альтернативою. Мережеві практики громадських рухів отримали назву префігуративної політики (К. Богтс), яка може як долучатися до зусиль наявної політичної системи ефективно функціонувати, а може здійснювати «спробу делегітимізувати наявну політичну систему і сформувати альтернативну через ініціативу знизу»¹⁶. Потенціал воєнної кризи в Україні в тому, що громадянське суспільство консолідовано із зусиллями влади може виробити спільне бачення трансформації майбутньої післявоєнної України і не допустити деструктивної на цьому етапі політичної агональності. Йдеться насамперед про волонтерський рух, який в останні роки перед активною фазою війни почав помітно втрачати в очах влади свою легітимність. Тому консолідація на основі спільних цінностей і мети наразі є життєво необхідною умовою збереження державності України. На нашу думку, елементи префігуративної політики, які позірно кидають виклик державоцентристському підходу, насправді можуть прислужитися ефективним трансформаціям соціальної та політичної системи на основі вироблення спільного з владою бачення майбутнього країни і суспільства. Тобто префігуративна політика не конче має протистояти державі і владі, оскільки політичні цілі активістів і соціальних груп, які вони представляють, у визначальних моментах можуть співпадати з інтересами владних еліт¹⁷. Цей шлях, за класифікацією А. Торнберга, є шляхом *кооптації* зусиль активних соціальних рухів і владних структур. Наголосимо, що СПД за таких умов є сумою імпульсів впливу як знизу, так і згори, що потребує серйозних зусиль з їх узгодження, які, окрім очевидно управлінської сфери, мають здійснюватися в медіапросторі для створення несуперечливої репрезентації перебігу соціальних і політичних процесів. Інакше кажучи, трансформація взаємодії влади та громадянського суспільства в умовах війни, з одного боку, не означає сліпої довіри і відсутності критичності щодо дій влади, а з іншого – не передбачає і критичного ставлення за замовчуванням, що насам-

перед є результатом суспільної консолідації в умовах спільної загрози. Безперечно, саме базовий інститут освіти має зафіксувати подібний механізм взаємодії задля його трансляції і репродукції, оскільки геополітична ворожість Росії щодо України збережеться на тривалий час.

Сучасні українські дослідження щодо тенденцій трансформації національної освітньої системи фіксують потребу її «інтегративності та спеціалізації, гнучкості та адаптивності, модульності та мобільності, самостійності, науково-дослідницького спрямування, широкого використання передових інформаційних і комунікаційних технологій»¹⁸. Отже, інститут освіти має оптимізувати форми та зміст, методологію освіти з метою як подальшої інтеграції у світовий освітній простір, так і збереження й відтворення патернів політичної, національної та інших видів і рівнів ідентичності. Слід відзначити як суттєвий фактор впливу на ситуацію, описану в статті, дистанційну форму навчання, яка спершу через епідеміологічну ситуацію, а наразі і через воєнний стан є практично превалюючою у більшості закладів як середньої, так і вищої освіти. Очевидно, що дистанційна форма навчання, обмежуючи невербальні форми комунікації, суттєво зменшує можливості впливу вчителів і викладачів на учнів насамперед на психоемоційному, сугестивному рівнях. Проблема полягає в тому, що слід намагатися усунути настанову на просте інформування, тим більше методи агональності і заохочення за відсутності чи малоефективності оцінювання не виконують свого завдання. Отже, дистанційна освіта в умовах війни має насамперед забезпечувати й підтримувати, наскільки це можливо, особистісний зв'язок молоді та старшого покоління, учнів і студентів з учителями й викладачами з метою посилення консолідації, відчуття спільної ідентичності, включеності в єдиний соціальний і громадянський простір. Власне, в умовах війни дистанційна освіта так само, як і будь-які позірно буденні життєві практики, набуває статусу СПД, оскільки конституює тяглість соціальних процесів і монолітність соціальних структур, насамперед комунікативних, що є надзвичайно важливим у ситуації, коли мільйони громадян (за деякими оцінками, кількість біженців за кордон та внутрішньо переміщених осіб сягає 8-9 мільйонів) втратили долученість до стабільних життєвих практик і соціальних інституцій. При цьому СПД у ситуації війни набуває яскраво вираженого онтологічного статусу, оскільки буквально може означати для індивіда чи групи питання виживання. Очевидно, що абсурдні вимоги агресора щодо

¹⁵ Watts R. J., Williams N. C., Jagers R. J. Sociopolitical development. *Am. J. Community Psychol.* 2003. Mar, 31(1–2). Pp. 185–94. Doi: 10.1023/a:1023091024140.

¹⁶ Шуліка А. Роль префігуративної політики в практичній діяльності протестних груп. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2018. Вип. 17. С. 256–260. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/17_2018/39.pdf С. 257.

¹⁷ Törnberg A. Prefigurative politics and social change: a typology drawing on transition studies. *Journal of Social Theory.* 2021. Vol. 22:1. Pp. 83–107. URL: <https://doi.org/10.1080/160910X.2020.1856161>

¹⁸ Єрмаченко В. Є., Дериховська В. І. Особливості трансформації світової системи вищої освіти у XXI столітті. *Економіка та суспільство.* 2017. № 10. С. 516–522. С. 522.

«денацифікації» прямо означають знищення не лише державності України та її суверенітету, але і геноцид. Завдання освіти в ситуації війни полягає у культивуванні усвідомленого вибору ідентичності. Патріотизм країни, яка захищається на власній землі проти агресора, та нації, яка бореться за життя, не має бути формальним ідеологічним конструктом, він має бути опертим як на соціальні емоції, так і на соціальні когнітивні моделі, умовні ментальні структури (за всієї критики, якій це поняття піддає сучасна антропологія).

Висновки

Підсумовуючи, можемо зазначити наступне. За відсутності загальноприйнятої теорії СПД концептуальні зміни та підходи до неї є релевантними. СПД в умовах війни зазнає суттєвих змін і ці трансформації потребують осмислення. Насамперед ідеться про те, що соціальність дії набуває підкреслено знакового суспільно-релевантного характеру, а її політичність означає чітку визначеність щодо певного типу ідентичності та ідеологічних структур, тобто СПД засвідчує вибір як особистості, так і соціальної групи.

СПД в українському суспільстві в ситуації війни може бути інтерпретована як ефективний засіб подолання феномену «розділеного суспільства» (divided society) та консолідації. При цьому вона виступає в якості елемента префігуративної політики, ініціюється знизу, атакож переважно засвідчує наявність особистісної екзистенційної мотивації її агентів. Зразковим прикладом цього в Україні є волонтерський рух.

Соціальний інститут освіти в Україні, перебуваючи в стані реформації, зазнає потужного ситуативного тиску та викликів часу, пов'язаних з військовим станом і докорінною зміною соціального смислового поля, яке обумовлює колективну уяву, громадську думку, масову та елітарну свідомість. Трансформації освіти, на нашу думку, мають бути скеровані на синтез наукового та ліберального підходів і досягнення осмислення й переживання учасниками освітнього процесу цього процесу як СПД, якомога більш широко залучення учнівської та студентської молоді до соціальних проєктів, заохочення до участі у волонтерському русі, оскільки це сприятиме доконечній консолідації суспільства, яка є умовою його життєздатності.

Інформація про авторів:

Кретов Павло Васильович,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та релігієзнавства

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

81, бульв. Шевченка, Черкаси, 18031, Україна

Кретова Олена Іванівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики навчання

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

81, бульв. Шевченка, Черкаси, 18031, Україна

Information about the authors:

Kretov Pavlo Vasylovych,

PhD of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Philosophy and Religious Studies

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

81, Shevchenko Blvd., Cherkasy, 18031, Ukraine

Kretova Olena Ivanivna,

PhD of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Russian Language,

Foreign Literature and Methodology of Education

The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

81, Shevchenko Blvd., Cherkasy, 18031, Ukraine